

Мср Милица Соврлић, асистенткиња
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу
ORCID: 0000-0003-1824-4428

Прегледни научни рад
УДК: 72.03(37)
DOI: 10.46793/XXMajsko2.215S

ПРОФЕСИЈА И УСЛУГЕ АРХИТЕКТЕ У СТАРОМ РИМУ*

Резиме

У Риму, стално растућем и просперитетном, није недостајало могућности да се архитектура развија. Умеће градње се најпре показало у јавном грађевинарству где је дарезљивост владара допуштала архитекти да створи задивљујуће грађевине по корисности, лепоти и монументалности, али и у приватном, где су архитекте спретно изводиле све замисли власника. У раду се разматра професија архитекте као и услуге које су архитекте пружале.

Кључне речи: стари Рим, архитекте, професија, образовање, услуге.

1. Увод

Најбоље сведочанство о римском градитељском умећу пружа мноштво различитих и пре свега корисних грађевина и структура. Практичан и прагматичан дух Римљана створио је и изградио канализациони систем, поплочане путеве, аквадукте, али брига за нужним и корисним стварима није оставила град без лепоте. Страбон каже да су Помпеј и Август надмашили све друге по својој ревности и великодушности у томе да град улепшају бројним и сјајним објектима.¹ Шта је све саграђено и о каквим се подухватима радило можда најбоље описује Плиније. Град је, како наводи, показао чуда у изградњи, доказујући да су Римљани и у овој области надмашили остатак света, и да ако би се све грађевине града посматрале у збиру и замислило да су све скупа једна

* Рад је резултат научноистраживачког рада аутора у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2024. годину, који се финансира из средстава Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

¹ Strabon, *Geographica* 5, 3, 8 (Hamilton, H., C., Falconer, W., *The Geography of Strabo*, Vol I, London, 1854).

огромна маса, њихова уједињена величанственост навела би на претпоставку да описујемо други свет, окупљен на једном месту.²

У Риму, какав је био током периода касне републике и почетком принципата, стално растућем и просперитетном, било је услова за градњу па самим тим и за развој архитектуре. Изузев јавног грађевинарства где је дарезљивост владара допуштала архитекти да створи задивљујуће грађевине по корисности, лепоти и монументалности, могућности за развојем архитектуре није недостајало ни у приватној градњи. Градња је била непрекидна како због рушења услед пожара, тако и због продаја када би нови власник, купљено рушио и изнова градио или једноставно само обнављао поједине делове.³ Последњи век републике обележила је интензивна градња најамних зграда (*insulae*). Ове зграде, иако намењене сиромашнијим грађанима, по својој спољашњости нису остављале такав утисак.⁴ Ипак, сви домети архитектуре су се испољавали кроз раскошне палате и виле владара⁵ где су вештина и знање архитекте приказивале невероватне замисли њихових власника, а слични примери се могу наћи и при изградњи приватних кућа (*domus*-а). Тако код Плинија налазимо да је прва особа која је читаве зидове своје куће обложила мермером и прва која је све стубове своје куће направила од чврстог мермера био Мамура, припадник коњичког реда и префект инжењера под Цезаром у Галији, и који је живео на брду Целиј,⁶ а код Дион Касија пример луксуза оличеном у кући Ведија Полиона. Човек који, како сведочи, ништа није учинио што би заслужио памћење будући да је потекао од ослобођеника, припадао је еквестрима и није извршио никаква бриљантна дела, али је постао веома познат по свом богатству и по својој суровости. Већина ствари које је радио, како даље наводи, биле су такве да би о њима било и заморно причати, али помиње да је у рибањацима држао огромне мурине које су биле навикнуте да једу људско месо и да им је бацао робове које је сам осуђивао на смрт.⁷ Интересантно је да је Полион тестаментом велики део своје имовине па и овај домус оставио Августу, који је у намери да не остане

² Plinius, *Naturalis Historia*, 36, 24 (Pliny the Elder, *The natural history of Pliny*, translators Bostock, J., Riley, H., Vol 6, London, MDCCCLV-MDCCCLVII).

³ Strabon, *Geograph.*, 5, 3, 7.

⁴ О изгледу инсула видети Carcopino, J., *Daily life in Ancient Rome: The people and the City at the Height of the Empire*, edited with Bibliography and Notes, Rowel, T. H., London, 1943, pp. 29-30; McKay, G. A., *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, Southampton, 1975, p. 97.

⁵ О изгледу царских палата видети нпр. Plinius, *Nat. Historia*, 36, 24; Svetonije, *Dvanaest careva*, предео Шоп, Н., Београд, 1936., стр. 79.; Tacitus, *Annales*, 15, 42 (Корнелије Тацит, *Анали*, превела Црепајац, Љ., Београд, 1970).

⁶ Plinius, *Nat. Historia*, 36, 7.

⁷ Cassius Dio, *Historiae Romanae*, LIV, 23 (*Dio's Roman history*, with an english translation by Cary, E., on the basis of the version Herbert Baldwin Foster, in nine volumes, VI, London, MOMLV).

споменик Полиону, а под изговором да планира изградњу друге грађевине, кућу сравнио са земљом и на том месту подигао портик посвећен Ливији.⁸ Насупрот овом не тако светлом примеру, кућа и сам њен изглед могла је да уздигне углед појединца. Цицерон, који је иначе сматрао да је изглед куће човека од угледа важан део пристојности, наводи пример Гнеја Октавија. Гнеј Октавије, који је у једној поморској бици победио македонског краља Персеја⁹, био је први из те породице који је постао конзул, а велики углед је стекао тиме што је на Палантину саградио велику и изванредну кућу. Како је мноштво света долазило да је види, мислило се да је управо то много користило власнику приликом избора за конзуле.¹⁰

Свим грађевинама, сем што су одражавале замисли својих наручиоца, заједничко је што су у основи биле резултат специфичног и практичног знања личног у професији архитекте. Знање у овој области долазило је од Грка,¹¹ међу архитектама је било робова, Крас је на пример имао преко петсто робова градитеља и архитекте,¹² али и римских грађана који су се истакли својим знање и умећем у овој области.

2. Образовање архитекте

За сам позив архитекте, пре свега, било је важно да архитекта буде племенит и добар човек. Зато су стари, како наводи Витрувије, грађење предавали архитектама познатим по раду, а затим су испитивали да ли су добро одгојени. Тако су радили, даље објашњава, јер су држали да посао треба поверити само племенитој савести, а не смелости и дрскости.¹³

⁸ Dio Cassus, *Historiae Rom...*, LIV, 23.

⁹ Titus Livius, *Ab urbe condita*, XLV, 6 (*The History of Rome by Titus Livius*, translated by original Baker, G., in SIX volumens, New York, 1823).

¹⁰ Cicero, *De officiis*, I, 39 (Марко Тулије Цицерон, *О пријатељству, о дужностима, о старости*, Култура, 1955).

¹¹ Plinius, *Epistulae*, 10, 40 (*The Letters of the Younger Pliny*, literally translated by Lewis Delaware, J., London, 1879).

¹² Plutarchus, *Vitae Parallelae*, Crasus, 2, 3-4 (Plutarh, *Usporedni životopisi*, II, Zagreb, 1988). Познат по среброљубљу које је замаглило све његове врлине, Крас је своје приходе увећавао на јавним несрећама као што су ратови и ватра. Плутарх наводи да је посматрајући природне и познате случајеве као што су пожар и рушење зграда, због тога што су биле превише масивне и блиске једна другој, почео да купује робове који су били архитекте и градитељи. Затим, када их је имао преко пет стотина, куповао би оне које су биле у пламену и које су се граничиле са запаљеним, а које су њихови власници пуштали по безначајној цени због страха и несигурности.

¹³ Vitruvius, *De architectura libri decem*, VI, preaf. 6 (Vitruvius, *The Ten Books of Architecture*, translated by Morris Hicky, M., London, 1914; Marcus Vitruvius Pollio, *Deset knjiga o arhitekturi*, preveo Lopac, M., Svjetlost, Sarajevo, 1990).

Образовање архитекте није одступало од уобичајеног начина стицања образовања. Будући архитекта је стицао знања у оквирима своје породице подучавањем заснованом на претходној пракси неког од чланова породице или од учитеља. Саме архитекте су поучавале своје синове или рођаке и оспособљавали их за ваљане мужеве да би им људи у таквим стварима поклањали веру без колебања.¹⁴ Кроз овакав систем стицања знања прошао је и сам Витрувије. Говорећи о свом образовању, изражава захвалност родитељима који су га оспособили у вештини за коју треба опште образовање и све научне дисциплине и да је њиховом бригом и поукама учитеља скупио обиље знања да може да ужива у науци, уметности и писању књига,¹⁵ а на месту где излаже о принципима изградње дорског храма наводи да је то знање примио од учитеља.¹⁶ Дакле, школе архитектуре модерног типа биле су непознате, али је образовање архитекте морало бити нешто више од једноставног шегртовања.¹⁷ Витрувије зато и наводи читав низ области које је архитекта морао познавати, потврђујући да је архитекта морао имати и опште образовање, али и знања из посебних области. Архитекта је морао бити писмен, вешт у цртању и добар познавалац геометрије, да добро познаје историју, да је марљиво слушао филозофе и упознао музику, да није незналица ни у медицини, да има знања из астрологије и о небеским законима и да се разуме у правна питања.¹⁸

Сем усменог преношења знања постојали су и писани трагови о архитектури. Међутим, то су била упутства и поједини записи углавном без реда, са почецима и невезанима деловима.¹⁹ Овакву грађу оставили су многи, али је било мало оних који су се посветили систематизацији знања. Први који се усудио да изда књигу о архитектури био је Еуфиције, након њега Теренције Варон који је од девет књига Дисциплине (*Disciplinae*) написао једну о архитектури и Публије Септимије који је написао две.²⁰ Стога, све до Витрувија и Десет књига о архитектури (*De architectura libri decem*) написаној пред сам крај првог века п.н.е, није постојало дело које је уобличио теорију и праксу архитектуре. Пишући ово дело, намењеном не само градитељима него и свим образованим људима, Витрувије се ослањао на грчке изворе, али је теоријски уобличио и сопствено знање стечено у пракси. Не само што је био архитекта базилике Јулији Фанестри него се може сматрати и утемељивачем новог стила изградње оваквих грађевина. Да је ова базилика могла била репрезент говори и то што Витрувије, а описујући до детаља план и изглед

¹⁴ Vitruvius, *нав. дело*, VI, preaf. 6.

¹⁵ *Исто*, VI, preaf. 4.

¹⁶ *Исто*, IV, 3, 3.

¹⁷ Clarke, L. M., *The Architects of Greec and Rome*, Architectural History, Vol. 6, 1963., стр. 10.

¹⁸ Vitruvius, *нав. дело*, I, 1, 3.

¹⁹ *Исто*, IV, preaf. 1.

²⁰ *Исто*, VII, preaf. 14.

базилике, напомиње да наручит изглед и лепоту могу имати базилике које се граде по стилу базилике коју је планирао.²¹

Међутим, поред Витрувија, који је ипак најпознатији по свом теоријском раду, било је и истакнутих практичара, који су својим делима представили сво знања које би један архитекта требало да има. Иако је већина остала непозната због чињенице да је материјализовани рад архитекте у крајњем случају симболизовао славу или углед наручиоца, ипак има сачуваних података о познатим римским архитектама. У ред таквих се може уврстити Муције који је изградио Маријев храм Чести и јунаштва (*Honori и Virtuti*),²² Валерија из Остије који је покрио позориште за одржавање јавних игара које је организовао едил Скрибоније Либо,²³ Косуције, вероватно и најпознатији, зато што је извео градњу храма Зевса Олимпијског чији је темеље поставио Пизистрат. Овај подухват, а који је после Пизистратове смрти и немира у држави био заборављен чак четиристо година, одлучио је да доврши краљ Антиох. Он је обећао да ће сносити трошак за градњу, а посао изградње храма поверен је римском грађанину Косуцију који га је, како Витрувије истиче, „извео одлично, с великом спретношћу и наручитим знањем.“²⁴ По својој генијаности истичу се Север и Целер, главни творци и извођачи (*magistris et machinatoribus*) радова на изградњи Неронове Златне палате (*Domus Aureae*) и који су својим талентом и смелошћу имали намеру да помоћу технике створе оно што је природа ускратила. Између осталог, обећали су да ће од Авернског језера пробити пловни канал до ушћа Тибра, дуж камените обале, кроз сред планина.²⁵ Светоније сведочи да се Неронова мисао о прокопавању канала од Авернског језера па све до луке Остије родила у намери да по води оде на море и да је наредио да се за извршење свих послова, из заговора целе државе, пусте сви кривци, па и највећи злочинци и доведу у Рим.²⁶

Образовање архитекте, током каснијих периода, сасвим сигурно је долазило од учитеља архитектуре. То најпре потврђује Диколедијанов едикт о ценама (*Edictum de pretiis rerum venalium*). Према едикту, учитељ архитектуре је добијао 100 денара по ученику месечно.²⁷ Међутим, накнада коју је учитељ добијао донекле говори и о цењености самог занимања, а уколико се пореди са накнадом неких других. На пример, сликар фигура је добијао 150 денара по дану уз обавезну храну, а цена мерице жита је била 100 денара.²⁸ Дакле,

²¹ Vitruvius, *нав. дело*, V, 1, 6.

²² *Исто*, III, 2, 5; VII, preaf. 17.

²³ Plinius, *Nat. Historia*, 36, 24.

²⁴ Vitruvius, *нав. дело*, VII, preaf. 17.

²⁵ Tacitus, *Annales*, 15, 42.

²⁶ Svetonije, *Dvanaest careva*, preveo Šop, N., Beograd, 1936., str. 79.

²⁷ *Edictum de pretiis rerum venalium*, 7, 74 (Карајовић, Е., *Диокледијанов едикт о ценама*, Крагујевац, 1997).

²⁸ *Edictum*, 7, 9 и 1, 1а.

учитељ архитектуре је морао да подучава једног ученика месец дана да би могао да купи мерицу жита, док је сликар фигура на дневном нивоу могао да купи једну и по мерицу.

Однос према образовању може се видети и из касније царске легислативе и две конституције цара Константина. Конституцијом из 337. године било је прописано да ће архитекте, али и остале занатлије (*artifices*) као што су сликари, вајари, они који обрађују мермер, зидари, дрворезбари, тесари, инжењери, који живе у различитим градовима бити ослобођени свих обавеза (*munera*), пре свега, ако своје слободно време користе да се усавршавају у занимањима у којима постају вештији, а њихови синови подучени вештини,²⁹ а конституцијом из 344. године да ће ову привилегију уживати агримензори, геометри и архитекте ако своје слободно време уполсе у сврху подучавања других и ако у ту сврху узму одређени број ученика.³⁰

Прописаним мерама је дат подстицај образовању и самом позиву архитекте за разлику, на пример, од првог века када је ситуација била знатно другачија. Ако је судећи према кореспонденцији између Плинија и Трајана, а по питању изградње појединих објеката, може се закључити да је занимање архитекте било уобичајено. Извештавајући Трајана о проблемима са изградњом јавног купатила у Клаудиополису и да би се због тога Трајаново добротинство могло претворити у неисплатив рачун, Плиније напомиње да мора да размисли и одлучи шта ће саветовати људима по том питању. Трајан му је одговорио да то препушта њему и да вероватно има доста архитеката који га могу посаветовати, с обзиром да нема провинције у којој нема људи са искуством и вештином у тој професији, додајући да би било несврхисходно да се неки архитекта шаље из Рима када већ толико грчких архитекти долази у Рим.³¹

3. Професија архитекте

Описујући улогу архитекте Витрувије каже: „Све зграде, када их оцењују, размтрају са три стране, тј. по вредности израде, по лепоти и по распореду. Када се гледа на раскошно изведену грађевину хвалиће господара који је уложио велики трошак. Када пазе на брижно изведен рад одобраваће израду мајстора, а када грађевина има пријатан облик с обзиром на пропорцијалне и симтеријске односе, тада ће хвала припасти архитекти.“³²

Архитектура је специфична професија која се састоји из праксе и теорије. Практиком се, према приложеном нацрту, гради дело рукама од ма какве грађе.³³ Међутим, ако је архитекта желео да буде признат за своје подухвате, осим

²⁹ CJ. 10, 66, 1.

³⁰ CJ. 10, 66, 2.

³¹ Pinius, *Epistulae*, 10, 40.

³² Vitruvius, *нав. дело*, VI, 8, 9.

³³ *Исто*, I, 1, 1.

поседовања талента, морао је да буде наклоњен и науци. Видели смо да је Витрувије навео читав низ области које је архитекта морао познавати, а познавање сваке од области имало је и своју практичну страну. Тако је, рецимо из права, архитекта требао да зна оно што се односи на зграде са заједничким зидовима због стреха и одвода, прозора и због водовода. Ово му је морало бити познато како власници касније, када се градња оконча, не би имали повода за судски поступак или да код састављања уговора једнако води рачуна и о интересима наручиоца (*locator*) и о интересима најмника (*conductor*).³⁴ Или, а да би знао како правилно да пројектује прозоре према странама света, морао је да познаје оптику. Са неукошћу архитекте из оптике сусрео се и сам Цицерон коме је архитекта Кир (*Cyrus*) оставио уске прозоре сузивши му поглед на башту.³⁵

Професија архитекте обухватала је много више него данас. Архитекте су обављале и послове инжењера. Видели смо да су Целер и Север обећали Нерону да ће реализовати његову идеју прокопавања канала кроз неприступачни терен, а сам Витрувије сведочи да је био ангажован на поправљању и конструкцији ратних справа. Представљајући Августу своје дело, између осталог, наводи да је са М. Аурелијем, П. Минидијем и Гн. Корнелијем био упуслен на грађењу балиста и шкорпија и на поправљању осталих ратних справа и да су за то сви они од њега примили награду.³⁶ Уосталом, да је професија архитекте обухватала више од грађевинског пројектовања говори и то што је Витрувије архитектуру поделио на три дела. Поред грађевинског који се бавио јавним и приватним грађевинама³⁷, архитектура је обухватала гноматички и машински део. Гноматички део је посвећен расправи о законима сунчаних сатова и како се граде, а механички основама и законима израде справа.³⁸

Иако није познато да је постојало нешто што би личило на кодекс професионале етике, одређена понашања и обавезе архитекте би се могла уподобити професионално-етичким правилима. Обавеза архитекта која прозилази из обавезе познавања права, а где је речено да архитекта подједнако треба да води рачуна и о наручиоцу посла и о извођачу, како касније не би дошло до спора међу њима, указивала би на обавезу познавања закона и савесног поступања. Архитекте су морале бити достојанствене, одмерене и да чувају углед своје професије. То можемо закључити из Витрувијевог негативног односа према појединим поступцима својих колега. Као једну од

³⁴ Исто, I, 1,10.

³⁵ Cicero, *Epistulae ad Atticum*, II, 3 (*Cicero Letters to Atticus*, with an English translation by E.O. Winstedt, in three volumes, London, MCMXIX).

³⁶ Vitruvius, *нав. дело*, I, preaf. 2.

³⁷ Исто, I, 3, 1.

³⁸ Гноматички део архитектуре изложен је у деветој, а механички у последњој, десетој књизи.

лоших особина истицао је то што иду околo и траже прилике да се баве својом професијом и да многи себе сматрају архитектама, а неуки су и неискусни, закључујући да разуме оне који се уздају у сопствено знање и сами граде, јер ако морају да верују неискусним особама, више им одговара да потроше добру суму новца по сопственој жељи него туђој.³⁹ Сличан став би се могао извести и из Марцијалове опаске приликом давања савета о образовању. На питање пријатеља којим вештинама би било најбоље да његов син буде научен, одговорио му је да избегава све граматичаре и учитеље реторике. Ако жели да се образује за уносне уметности, да га натера да научи да свира гитару или флауту, а ако му се чини да није довољно посвећен да направи од њега аукционара или архитекту.⁴⁰ Од архитекте се такође очекивало и да поштује оно што је названо економијом у архитектури.⁴¹ Економија у архитектури је добро искоришћавање грађевинског материјала и простора, разумна и умерена штедња у трошковима за зграде, а што се у првом реду постизало тиме да архитекта не тражи материјал који се може тешко наћи и набавити само уз велику цену.⁴²

Чињеница да је архитекта морао имати практична знања, вештине и широко образовање отвара питање да ли се професија архитекте уздигла до *artes liberales* и до поштовања и уважавања какве су имале остале професије. Листа занимања која су сврстана у поље *artes liberales* се стално ширила. Занимања вишег ранга су била професор реторике, граматике и математике (геометрије), касније професор медицине, занимање лекара како опште праксе тако и специјалиста, адвоката, а свакако професора права и филозофије.⁴³ Чињеница да је међу архитектама било робова, ослобођеника, пегрина, код појединих аутора је утицала на формирање закључка да су се професионалне услуге архитекте појављивале у домену *locatio conductio* и да су архитекте биле занатлије.⁴⁴ Међутим, поглед на архитектуру као занимање *artes liberales* изразио је Цицерон у *De officiis*, а на основу чега се закључује да архитектура била прикладна професија за слободног човека⁴⁵ па самим тим и *artes liberales*. Цицерон најпре истиче да су се неплеменитим и ниским занимањем сматарала

³⁹ Vitruvius, *нав. дело*, VI, preaf. 5 и 6.

⁴⁰ Martial, *Epigrams*, 5, 56 (*Martial the Twelve Books of Epigrams*, Translated by Pott, J. A., and Wright, F. A., London, 1924).

⁴¹ Vitruvius, *нав. дело*, I, 2, 1. Поред економије, архитектура се састоји из реда, распореда, еуритмије, симетрије и примереног облика.

⁴² *Исто*, I, 2, 8.

⁴³ D.50.13.1pr; D.50.13.1.1-2.

⁴⁴ Поповић Кнежевић, Д., *Artes liberales – једна занимљива еволуција*, Зборник правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, II издање, 2006., стр. 269.; Шарац, М., *Artes liberales*, Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, вол. 31, бр. 1/2010, стр. 498, фн. 101.

⁴⁵ Clarke, L. M., *нав. дело*, стр. 19.

занимања најамника и свих оних од којих се купује рада, а не способности, јер је код њих плата уствари најамнина за робовање, а потом да су занимања у којима се тражи више знања или која доносе већу корист, као медицина, архитектура, васпитање омладине, занимања достојна оних чијем друштвеном реду приличе.⁴⁶

4. Услуге архитекте

Услуга архитекте је првенствено обухватала цртање планова и давање спецификације. Видели смо да је архитекта морао да буде вешт у цртању и да познаје геометрију па је израда плана директна примена таквог знања. Вештином у цртању је лако могао да направи скице и представи облик предмета, а геометерија му је давала спремност да што лакше прикаже планове.⁴⁷ Да је ово основна услуга архитекте може се потврдити и кроз једну ситуацију између Аполодора из Дамаска, главног Трајановог архитекте⁴⁸ и Хадријана. Једном приликом, док је Трајан консултовао Аполодора о неким зградама, Хадријан га је, а пошто се случајно бавио неким таквим цртежом, прекинуо примедбом. Аполодор му је одговорио: „Одлази и цртај тикве. Ти не разумеш ни једну од ових ствари.“ Када је постао цар, Хадријан му је послао план храма Венере и Рима (*Templum Veneris et Romae*) како би му показао да се велики посао може обавити без његове помоћи и упитао је Аполодора да ли је предложена структура храма задовољавајућа. Аполодор је и сада бритко одговорио, али га је слобода говора коштала живота. Објаснивши најпре зашто решење за храм није добро, сав Хадријанов труд је изгледа свео на оно што је рекао за статуе које су биле превисоке. „За сада“, рекао је, „ако богиње желе да устану и изађу, неће то моћи.“⁴⁹

При изради плана морао је водити рачуна да грађевина задовољи неколико услова. То су чврстоћа, сврха и лепота.⁵⁰ Међутим, архитекта није имао искључиви утицај у одабиру материјала. Одабир материјала је у крајњем случају био на власнику који је одлучивао да ли, на пример, хоће да гради кућу од опеке, ломљеног или тесаног камена.⁵¹

⁴⁶ Cicero, *De officiis*, I, 42.

⁴⁷ Vitruvius, *нав. дело*, I, 1, 4.

⁴⁸ Dio Cassius, *Historiae Romanae*, LXVIII, 14; LXIX, 4 (*Dio's Roman history*, whit an english translation by Cary, E., on the basis of the version Herbert Baldwin Foster, in nine volumes, VIII, London, MOMXXV).

⁴⁹ Dio Cassius, *Historia Rom.*, LXIX, 4; О изради плана и у Aulus Gellisu, *Noctes Atticae*, XIX, 10 (*The Atic Nights of Aulus Gellius*, whit an english translation by Rolfe, J., in three volumes, III, London, MCMXXVIII).

⁵⁰ Vitruvius, *нав. дело*, I, 3.

⁵¹ *Исто*, VI, 8, 9.

Осим што је израђивао план, архитекта је водио рачуна да се грађевина према плану и изгради. Ова обавеза је сасвим извесно постојала код изградње јавних грађевина. Томе сведочи Витрувије који каже да је планирао стил базилике Јулији Фанестри и водио бригу да се сагради.⁵² У приватној градњи, претпоставља се, да је било уобичајено да се ангажује само један извођач који је преузео цео посао и да је наручилац имао директне везе са извођачем, а не преко архитекте.⁵³

Архитекта је имао обавезу да направи спецификацију трошкова. Трошак за грађевину, као и односе димензија, израчунавао је захваљујући знању које је морао имати из аритметике.⁵⁴ Овде је до изражаја долазила поменута економија у архитектури. Свакако, штедња у трошковима је зависила од тога ко наручује, о којем типу градње се ради, да ли се граде јавне или приватне грађевине и слично. Међутим, без обзира на захтеве наручиоца, проблем процене трошкова је био један од заступљенијих. То потврђује и Витрувије указујући да је у Ефесу постојао закон који је осигурао да архитекта добро процењује трошкове и да је такав закон требао и Римљанима како за изградњу приватних тако и за изградњу државних зграда. Према закону из Ефеса, како наводи, ако би архитекта преузео да изведе државну грађевину, полагао је јемство у висини трошка који ће се за такву грађевину утрошити. Када државној власти преда процену, власт би онда узела у залог његов иметак док не буде готов с радом. Кад би посао окончао, а утрошак одговарао оном што би рекао, одликовали би га декретима и частима. Ако не би додавали више од четвртине на процену, плаћали би из државне касе, а њега не би прогнали никаквом казном. Ако би пак за градњу морали додати више од четвртине тад би узимали новац од архитектине залоге да се зграда доврши.⁵⁵

Да су се наручиоци посла неретко сусретали са тим да ће на крају дати много више него што је била процена с почетка може нам потврдити већ поменути случај изградње јавног купатила у Клаудиополису од стране Трајана и Плинијева опомена да проблем треба решити како се његово добротинство не би претворило у неисплатив рачун или Гелијево сведочанство о Корнелију Фронту, који је такође имао план да изгради купатило. Гелије у Атичким ноћима описује да је приликом посете Корнелију Фронту, а како је био болестан и лежао, затекао да је поред њега стајало неколико градитеља, који су били позвани да саграде нека нова купатила и излагали су различите планове нацртане на малим комадима пергаментна. Када је одабрао један план и пример њиховог рада, распитивао се колико ће коштати завршетак целог пројекта. А када је архитекта рекао да ће за то вероватно бити потребно око триста хиљада

⁵² Исто, V, 1, 6.

⁵³ Clarke, L. M., *нав. дело*, стр. 19.

⁵⁴ Vitruvius, *нав. дело*, I, 1, 4.

⁵⁵ Исто, X, preaf. 1

сестерција, један од Фронтових пријатеља је додао: „И још педесет хиљада, мање-више.⁵⁶

О томе колико и на који начин је архитекта био плаћен нема података. Међутим, судећи према Витрувију сасвим сигурно је био цењен и на гласу онај архитекта који није био похлепан и који није дозвољавао да његово достојанство и добар глас надвлада жеља за примањем награда.⁵⁷

*Milica Sovrlić, LL.M., Assistant
Faculty of Law, University at Kragujevac*

PROFESSION AND SERVICES OF ARCHITECTS IN ANCIENT ROME

Summary

In Rome, constantly growing and prosperous, there was many opportunities for the development of architecture. The skill of construction was first demonstrated in public construction, where the generosity of the emperors allowed the architect to create amazing buildings in terms of utility, beauty, and monumentality, but also in the private sector where the architects deftly realised all the ideas of the owners. The paper examines the profession of architect as well as the services provided by architects.

Key words: *ancient Rome, architects, profession, education, services.*

Литература

Aulus Gellisu, *Noctes Atticae* (*The Atic Nights of Aulus Gellius*, whit an english translation by Rolfe, J., in three volumes, III, London, MCMXXVIII).

Vitruvius, *De architectura libri decem* (Vitruvius, *The Ten Books of Architecture*, translated by Morris Hicky, M., London, 1914; Marcus Vitruvius Pollio, *Deset knjiga o arhitekturi*, preveo Lopac, M., Svjetlost, Sarajevo, 1990).

⁵⁶ Aulus Gellisu, *Noctes Att.*, XIX, 10.

⁵⁷ Vitruvius, *нав. дело*, I, 7.

- Edictum de pretiis rerum venalium* (Karajović, E., *Dioklecijanov edikt o cenama*, Kragujevac, 1997).
- Carcopino, J., *Daily life in Ancinet Rome, the People and the City at the Height of the Empire*, edited with Bibliography and Notes, Rowel, T. H., London, 1943.
- Cassius Dio, *Historiae Romanae* (*Dio's Roman history*, whit an english translation by Cary, E., on the basis of the version Herbert Baldwin Foster, in nine volumes, VI, London, MOMLV i *Dio's Roman history*, whit an english translation by Cary, E., on the basis of the version Herbert Baldwin Foster, in nine volumes, VIII, London, MOMXXV).
- Martial, *Epigrams* (*Martial the Twelve Books of Epigrams*, Transleted by Pott, J. A., and Wright, F. A., London, 1924).
- McKay, G. A., *Houses, Villas and Palaces in the Roman World*, Southampton, 1975.
- Clarke, L. M., *The Architects of Greec and Rome*, Arhitectural History, Vol. 6, 1963.
- Plinius, *Epistulae* (*The Letters of the Younger Pliny*, literaly translated by Lewis Delaware, J., London, 1879).
- Plinius, *Naturalis Historia* (Pliny the Elder, *The natural history of Pliny*, translators Bostock, J., Riley, H., Vol 6, Lonodon, MDCCCLV-MDCCCLVII).
- Plutarchus, *Vitae Parallelae*, Crasus (Plutarh, *Usporedni životopisi*, II, Zagreb, 1988).
- Поповић Кнежевић, Д., *Artes liberales – једна занимљива еволуција*, Зборник правног факултета Универзитета у Источном Сарајеву, II издање, 2006.
- Svetonije, *Dvanaest careva*, превео Шоп, Н., Београд, 1936.
- Strabo, *Geographica* (Hamilton, H., C., Falconer, W., *The Geography of Strabo*, Vol I, London, 1854).
- Tacitus, *Annales* (Корнелије Тацит, *Анали*, превела Црепајац, Љ., Београд, 1970).
- Titus Livius, *Ab urbe conditta*, (*The History of Rome by Titus Livius*, translated by original Baker, G., in SIX volumens, New York, 1823).
- Cicero, *De officiis* (Марко Тулије Цицерон, *О пријатељству, о дужностима, о старости*, Култура, 1955).
- Cicero, *Epistulae ad Atticum* (*Cicero Letters to Atticus*, with an English translation by E.O. Winstedt, in three volumes, London, MCMXIX).
- Шарац, М., *Artes liberales*, Зборник Правног факултета Свеучилишта у Ријеци, вол. 31, бр. 1/2010.